

Jobbágy István

A magyarországi baptista gyülekezeti és kóruséneklés múltja és jelene — I.

A tanulmány szerzője egyházi karnagy, énekszövegíró, a neszemélyi baptista gyülekezet presbitere.

A magyarországi baptista közösség, egyház, a reformáció harmadik ágának, az ún. anabaptista reformáció-

nak az örököse. A baptizmus magyarországi története több szakaszra tagolódik: az énekléssel kapcsolatos vizsgálódásainkat, megállapításainkat is célszerű ennek megfelelően elrendeznünk, hiszen a *harmonia sacra* az egyházban szóval meg, s annak történetéhez szorosan kötődik.

Az anabaptista korszak és a habánok kora

Ez a korszak jelen ismereteink szerint 1523-tól Mária Terézia uralkodásáig (1741-1780) terjed. Schröter Kristóf — ahogy magyarul szoktuk nevezni — német származású anabaptista prédikátor 1523-ban már Eperjesen hirdeti az ígét, s őt követően Fischer András — szintén német származású prédikátor, aki 1540-ben Krasznahorka váránál vértanúságot szenvedett — és több más neves személyiség munkássága nyomán erősödik meg az anabaptizmus a Felvidéken: Kassán, Rozsnyón, Nyitrán, Pozsonyban s végül Felső-Magyarország nagy részén.

Az anabaptista mozgalom a teljes Szentírás kizárólagos tekintélyét vallja, s ezen alapszik tanításának központi magva is: a felnőtt hitvalló keresztség — az eredeti formájában. E gyakorlat bibliai alapjaira utalnak az újszövetségi görög szóalakok (*baptisma, baptizó*). Erről a gyakorlatról ír pl. *Nicetas a Remesiana* (334-414) is fő művében, a *Libelli Instructionisban*, amely kereszttelendők számára való utasításokat tartalmaz; de ezt a középkori gyakorlatot bizonyítják — többek között — az itáliai bazilikák mellett épült kereszttelőkápolnák (baptisztériumok) is. (Az „anabaptista”, azaz ’újrakeresztelő’, név egyébként az ellenfelektől származik). Az anabaptizmus a cseh-morva tájakról Magyarországra menekült hutteriták, közismertebb nevükön: habánok betelepülésével (Erdély, Dunántúl) szinte az egész akkori Magyarországon elterjedt. A habán kézművesség (elsősorban a fazekasság) Európa-szerte híres volt.

A magyarországi anabaptista korszak, a XVI-XVIII. század gyülekezeti közösségeinek istentiszteleti rendjét, szokásait jelenleg nem ismerjük. (Az elfogulatlan egyháztörténeti kutatás sürgős feladata lenne ezek feltárása, tudományos igényű feldolgozása és publikálása). Az azonban bizonyos, hogy az ének szerves része volt az anabaptista gyülekezet istentiszteletének. Ennek becses dokumentuma a német nyelvű ún. *Riedemann-féle anabaptista énekes kódex*, amely szerkesztőjéről, Riedemann Péter (1506-1556) anabaptista püspökről kapta a nevét (jelenleg az Esztergomban, a Főszékesegyházi Könyvtárban őrzik). Az e kódexben található énekek — sajnos, hangjegyek nélkül — a kor

általános szokása szerint sok strófával íródtak, ami jelezheti az anabaptisták nagyfokú énekszeretetét is.

A magyarországi anabaptista közösségek, gyülekezetek az ellenreformáció, a *cuius regio, eius religio* hatására, Mária Terézia országglása alatt, a XVIII. század közepére eltűntek, egy részük felszívódott, más részük Erdélybe, onnan pedig Oroszországba menekült.

Az újabbkori baptizmus

A kezdetek

Az anabaptizmus mintha bűvópatak módjára tűnt volna el — alapvető tanításait a XIX. század közepe táján előtűnő baptista misszió kezdte hirdetni ismét. Ennek a misszióknak tápláló forrása azonban már Hamburg, ahol Johann Gerhardt Oncken (1800-1884), a neves prédikátor állt a baptista missziós központ élén. Szokás őt az újabbkori európai baptizmus atyjának nevezni. Oncken indíttatására 1846-ban telepedett le Pesten a német származású Rottmayer János (1818-1901), aki 1866-ban Kolozsvárra költözött. Őt követték Vojka János (1824-1895) és mások, akik a Hamburgi Baptista Bibliaiskolában nyertek képzést.

Az első énekeskönyvek

Az újabbkori baptista éneklés történetében az első kiadvány a Rottmayer János összeállításában megjelent *Énekek keresztényi vasárnapi iskolák számára* (1876) című énekfűzet, 31 énekkel. Az énekek nagyrészt átvételek a nazarénusok által kiadott *Új Sion Hárfa* (1866) című gyűjteményből, más énekek pedig későbbi keletűek, s a Rottmayerrel barátságban álló kolozsvári református teológiai tanárok közül többen fordították őket, az ő kérésére. (Ebben jelent meg — tudomásunk szerint Magyarországon elsőként — a *Csendes éj* kezdetű ének is). Ebből az énekeskönyvből elsőként a gyermekeket tanították. Második kiadása 1880-ban jelent meg, 36 énekkel.

Szintén baptisták jelentették meg a Farkas Sándor református lelkész által szerkesztett *Gyermeklant* 2. kiadását 1892-ben, 60 énekkel, négyszólamú le-
tétekkel, amelyek alkalmasak voltak kíséretre és éneklésre is. Ezek a gyermek-
énekeskönyvek felnőtteknek való énekeket is tartalmaztak. Meg kell jegyez-
nünk, hogy ugyanezen időben a hazai német ajkú gyülekezetek, amelyek fő-
ként Pesten és a nagyobb városokban jöttek létre, a német baptisták *Glau-
bensstimme* című énekeskönyvét használták.

Az ún. kéziratós énekeskönyvek

A magyar nyelvű gyülekezetek használatára eleinte kézírással másolták az énekeket, s ennek főként a pénztelenség volt az oka: a megjelent énekes-
könyveket nem tudták megvenni a hívők, csak 1-2 példány volt a gyülekezet-
ben belőlük. Így keletkeztek tehát 1880 táján az ún. *kéziratós énekeskönyvek* a
nagyobb missziós központokban: Mezőbajon (1880) 35 énekkel, Soltvadkerten
(1885) 87 énekkel, Rákoscabán (1888) 163 énekkel, Hajdúböszörményben (?
)

— elveszett), s bizonyára más gyülekezetekben is. E kéziratos énekeskönyvek kotta nélkül íródtak, a dallamokra csak utalnak: „..... sz. ének nótájára”, „azon nótára” stb.

A kéziratos énekeskönyvek forrása a már említett *Új Sion Hárfa* (1866), továbbá a *Glaubensstimme*, amelyből Lisztes Mihály (1849-1898) fordított sok éneket. (Lisztesről később szólunk, most csak annyit, hogy némettudását Bécsben szerezte, ahol mint lovászmester állt hercegi udvari alkalmazásban.)

Az énekdiktálás gyakorlata

Évtizedekig fennállt egy sajátos gyakorlat: az *énekdiktálás*, amelyre részben a pénztelenség miatt, részben pedig az akkoriban még igencsak meglévő analfabétizmus miatt volt szükség. Az *énekdiktáló* az igezőlő mellett foglalt helyet a szószéken, és miután soronként előre diktálta a szöveget, vele együtt énekelt a gyülekezet mindig egy-egy mondatot. Ez egyfajta liturgiává vált, és még sokáig akkor is megmaradt egyes gyülekezetekben, amikor már nem is volt indokolt.

Az énekeskönyvek kiadásának elindulása

A múlt század vége felé indul meg szinte szoros egymásutánban, olykor egyidejűleg a különféle baptista énekeskönyvek megjelentetése. Ezek egyikében-másikában a négyszólamú letéttel közölt gyülekezeti (egyházi nép-)énekekkel együtt karénekek is találhatók: ezek az ún. *vegyes használatú énekeskönyvek*.

A *Kis zsoltár* 1893-ban lát napvilágot 250 énekkel; szöveges kiadás. Szerkesztője Csopják Attila (1853-1934) és Bodoki Lajos (1850-1926). Ezt követi a *Sion énekei* 1896-ban, 222 vegyes használatú énekkel. Szerkesztője Udvarnoki András (1865-1945) és Csopják Attila. 1896-ban jelenik meg a *Kis zsoltár 2.*, bővített kiadása is 330 énekkel, majd a *Sion énekei 2.*, bővített kiadása 1900-ban, 319 énekkel.

E vegyes használatú gyűjtemények a német baptistáknál használatos énekeket tartalmazták, ami a történeti előzményekből érthető. Zenei stílusrétégeik: zömükben klasszikus lutheránus korálok, továbbá a XVIII. századi pietizmus koráljai főként a Herrnhutban (1735) és Herrnhagban (1740) kiadott énekeskönyvekből, illetve különféle szerzőktől. A korálok mellett zeneileg könnyebb fajsúlyú, angolszász-amerikai eredetű ún. *ébredési énekek* találhatók még szintén négyszólamú letétekben. Az utóbbiak a XIX. századi európai és amerikai, igen hatásos tömegevangélizációs időszak termékei.

Az első énekkari kiadványok

Az előbbi vegyes használatú énekeskönyvek mellett igény mutatkozik karénekek külön megjelentetésére is. 1904-től jelenik meg az *Evangeliumi Énekesek Lapja*, kottamellékletekkel. Szerkesztője Orosz István (1874-1936) és Szabadi F. Gusztáv (1886-1966), akiről szintén később szólunk. Ugyanazon évben adják ki Orosz István szerkesztésében az *Evangeliumi karénekek* füzetét 27 énekkel, 1905-ben pedig a II. füzetét 21 énekkel, 1000-1000 példányban. Mindezek kapcsán szólnunk kell az énekkari munka kezdeteiről is.

Az énekkari munka kialakulása, énekkarok szervezése

Alapvető tényként kell említenünk a baptista énekkari munkával kapcsolatban, hogy a misszióban kezdettől fogva jelentős szerepe volt az éneklésnek. S nemcsak az életteljes gyülekezeti éneklés volt a jellemző, hanem — ahol csak minimális feltétele is volt — szinte a gyülekezetek alakulásával egy időben énekkart is szerveztek. Voltak gyülekezetek, amelyekben a fél gyülekezet énekelt az énekkarban. Igyekeztek minél több hívőt bevonni a kórusmunkába és megtanítani a többszólamú éneklésre. Sokfelé elterjedt a gyülekezeti énekek többszólamú éneklése, amit az ún. vegyeshasználatú énekeskönyvek is lehetővé tettek. Így kialakult, sőt, mondhatjuk, általánossá vált a többszólamú éneklés igénye és gyakorlata a baptista közösségekben. Ez kulturális küldetésnek is számított a századfordulót megelőzően és az azt követő néhány évtizedben, hiszen a vallásos élet elsekélyesedése, az általános elvilágiasodás volt jellemző a magyar társadalom széles rétegeire, és korcsmai nótákat, trágár szövegeket dalolt az igénytelenség. Nyilvánvaló volt tehát az ún. hívó énekek fölemelő hatása, különösen a perifériára szorult rétegeknél.

Meyer Henrik (1842-1919), a pesti Wesselényi utcai gyülekezet német származású prédikátora 1877-ben megalakítja az első magyarországi baptista énekkart, és a német énekkar mintájára sorra szerveződnek a magyar gyülekezetek énekkarai is. Időrendben felsorolva a kezdeti korszakban alakult énekkarok: Nagyszalonta (1886, Orosz István), Tahitótfalu (1899), Dömsöd-Dab (1890), Berettyóújfalu (1891), Kolozsvár (1893, O. I.), Derecske (1893, O. I.), Nagyvárad (1894, O. I.) Bihardiószeg (1894), Hajdúböszörmény (1894, O. I.), Békés I. gyülekezet (1894), Szada (1895), Budapest-Nap utca (1896, O.I.), Kiskőrös (szlovák ajkú, 1896), Békéscsaba (szlovák ajkú, 1896), Erzsébetfalva (Pestszenterzsébet, 1898), Székelyhid (1899), Arad (1901), Karcag (1901), Albertirsa (1901), Újpest (1901), Rákoscscaba (1902), Kürtös (román ajkú, 1903) és Liptószentmiklós (szlovák ajkú, 1906).

E korszak jeles énektanítója, akit az első karvezetők között tart számon a baptista missziótörténet, a már említett Lisztes Mihály. Lisztes zenei téren munkatársa volt Kornya Mihálynak (1844-1917), a nagyszalontai neves igazgató, akit az utókor a „paraszt-próféta” jelzővel tisztelt meg kiváló és rendkívül eredményes, az ország nagy területeire kiterjedő igehirdetői munkásságáért. Lisztes Mihály, az autodidakta, nemcsak született zenei tehetség, hanem kiváló pedagógiai érzékkel is megáldott lelkimunkás, aki érti a módját az egyszerű emberek énektanításának. Járja az országot (miként a XVI. századi Sztárai Mihály énekszerző-prédikátor is tette), amolyan utazó, aki tanítja az énekeket, irányít, énekkarokat szervez.

Lisztes Mihálynak fontos zenei küldetése volt azért is, mert a korai baptizmusban is létezett egy (a kálvinizmushoz hasonlóan) puritán szárny, amely hangszerellenes volt. (Nagyszalontán pl., amikor a fiatalok harmóniumot vittek be az imaházba, az öregek kivették, majd ez ismétlődött). Mindez beletartozik a kettős egyházszervezet korának történéseibe. Tény ugyanis, hogy 1895-ben nézetkülönbség támadt a Magyar Baptista Szövetkezet (Szövetség)

vezetői között a baptista közösség állami elismertetése tekintetében. Így vált ketté a baptista közösség az ún „elismert” és az „el nem ismert” szárnyra. Az utóbbiak képviselték a puritánabb vonalat. Az újraegyesülés csak Trianon után, 1920-ban következett be, amikor a különféle missziói területek hitközségei a Magyarországi Baptista Gyülekezetek Szövetsége néven egységes egyházszervezetet alakítottak ki. Az említetteknel fogva tehát nehezen terjedt a harmónium használata az ország egyes tájain, más területeken pedig pénz hiányában nem tudtak hangszert venni.

Lisztes sajátos hangszerével, facimbalommal tanította az énekeket. Készítője a román származású Brumár Mihály (1873-1916) volt, aki hordóabroncsokat vágott szét különféle hosszúságra, s ezeket erősítette fel fa-alapra, és ütő alkalmatossággal szólaltatta meg. (Amolyan xilofon-féle hangszer volt ez). Hasonlót készített és használt Porkoláb Sándor (1871-1947) is Derecskén.

E korszak másik, mondhatjuk jelentősebb, vezető egyénisége —akinek a nevével már szintén találkoztunk — Orosz István (1874-1936). A székely leány kerékgyártóként kezdte, de jól hegedült is, majd Pestre kerülve zenei tanulmányokat folytatott a Nemzeti Zenede Józsefvárosi Konzervatóriumában Hackl N. Lajosnál (1868-1942). Évfolyamtársa volt Szabadi F. Gusztáv (1886-1966) is, aki több évtizedre vezető személyisége lett zenei életünknek. Hackl vezette be a két hallgatót — egyebek közt — a klasszikus egyházzenei alkotásokba — nevelésének hatása meglátszik a később kiadott baptista karénekgyűjteményeken.

Orosz István — mint az énekkarok felsorolásánál is jeleztük — énekkarokat szervezett. Ő már hegedűvel tanított ott, ahol nem volt harmónium. Kitanulta a kottaszedés és a szövegszedés mesterségét is, hogy olcsóbban állíthassák elő az énekeskönyvet. Több énekeskönyv kiadásánál mint az Énektanársági Bizottság titkára fogta össze a szerkesztés, kiadás munkálatait.

Ebből az úttörő korszakból ismerjük az első adatot a későbbi rendszeres zenei képzés egy korai kezdeményére is: 1902-ben, az egykori sátorlajújhelyi gyülekezetben Káll Gyula szervezett 5-6 hónapos ének-zenei tanfolyamot.

Az első gyülekezeti énekeskönyv

Mérföldköve a magyarországi baptizmus történetének az első gyülekezeti énekeskönyv, *A hit hangjai* megjelentetése (az „elismertek” kiadásában) 1905-ben, 768 énekkel. A kiadvány a már említett *Glaubensstimme* 700 énekének az átvétele, amelyek zömükben klasszikus korálok és a XVIII. századi pi-etizmus értékes koráljai. A fordítást és a szerkesztést bizottság végezte, amelynek tagjait nem nevezi meg az Előszó, de a kutatások kimutatták a következő neveket: Lisztes Mihály, Kőrösi János (1877-1915), Udvarnoki András (1860-1943), Bodoki Lajos (1850-1926), Balogh Lajos (1863-1919), továbbá, akiknek adatait jelenleg nem ismerjük: Herter Mihály, Eiler József, Matula Gyula és Kornya Sarolta (Kornya Mihály leánya).

A fordítást szinte példátlan tempóban, szűk egy év alatt készítették el. A 700 énekhez a szerkesztők hozzátettek a Függelékben 68 ének a már említett angolszász-amerikai evangélizációs anyagból. Az énekeket négyszólamú le-

téttel közölték. *A hit hangjai* énekeskönyv nyolc kiadást ért meg. (A 9., reformkiadás, jelentős változást mutat. Ezt tanulmányunk folytatásában ismertetjük.)

Újabb énekeskönyvek

Az 1907-es esztendőben újabb énekeskönyvek jelentek meg: az *Új Sion énekei* 57 karénekkal (szerk. Orosz István) 1.000 példányban, a *Búcsúhangok* 120 temetési énekkal (szerk. Balog Lajos); továbbá az „el nem ismert” baptisták kiadják az *Evangéliumi zsoltárok* című gyűjteményt 598 vegyes használatú énekkal 5.000 példányban, valamint a *Halottas énekek* c. gyűjteményt, mindkettőt Kőrösi István (1885-1972) szerkesztésében.

Új gyermekénekeskönyv, a *Kis énekes*

A gyermekek éneklésre tanítása szintén fontos része volt a baptista misszió történetének. Ez nemcsak a vasárnapi iskolában történt, hanem a baptista családokban is: odahaza rendszeresen énekelt együtt a család aprajagyja. A gyermekek tehát már otthonról hozták magukkal az éneklés szeretetét és örömét.

A Rottmayer-időszak gyermekénekeskönyvei után jelent meg a *Kis énekes* 1908-ban, 218 énekkal a német *Singvögelein* és más gyűjtemények átvételeként. A fordítást főként Csopják Attila és Szabadiné Kaiser Karolina (1873-1913) végezte. Figyelemre méltó, hogy több gyülekezeti éneket is beiktattak, hogy előkészítsék és bevonják a gyermekeket a gyülekezeti éneklésbe. S rendkívül hasznos volt, hogy az énekeskönyv végén zenei alapismereteket közöltek, hogy ezzel is segítsék az énekek megtanulását, s ugyanakkor terjesszék a zenei írás-olvasást, a zenei műveltséget. Utólag elmondhatjuk, hogy ez a nemes szándék és törekvés a maga módján — ha csak jelzésként is — előrevetítette a későbbi „Éneklő Magyarország” programját.

Orgonák építése

A facimbalom és a hegedű használatát az éneklés során felváltotta a harmónium, amely leginkább elterjedt a baptista gyülekezetekben. Említésre méltó azonban, hogy már a század elején megjelenik az orgona néhány tehetősebb gyülekezetben. Ezek időrendben: Budapest-Nap utca (1903), Békés I. gyülekezet (1905), Szalárd (Szilágyság, 1906), Kiskőrös (1906), Hajdúböszörmény (1910), Kétegyháza (1910), Soltvadkert (1910), Bihardiószeg (1911), Nagyvárad (1912), Erzsébetfalva (Pestszenterzsébet, 1912), Tahitótfalu (1912?).

A kóruséneklés további fejlődése

Visszatérve a kóruséneklésre: kisebb előrelépést jelentett az *Evangéliumi Kar- és Magánénekek* (1910) gyűjteménye 56 énekkal (szerk. Csopják Attila).

Az első, igazán nagy jelentőségű lépést az 1913-es esztendő hozta, amikor a Magyar Baptisták Könyvnyomdájából kikerült az *Evangéliumi Karénekek* Szabadi F. Gusztáv szerkesztésében. A könyv tartalmát az alcím így összegzi: Válogatott zsoltárok, hála-, dicsérő- és lelkiénekek gyűjteménye. E kóruskönyv 343 énekével több mint fél évszázadig volt fő kiadványa a hazai baptista énekkaroknak, sőt sok helyütt ma is használják, főként tematikai gazdagsá-

ga miatt. Az első kiadás 10.000 példányban, s ezenkívül román nyelven 7.000 példányban jelent meg. Ez igen nagy példányszám, ha meggondoljuk, hogy becslések szerint a magyar baptisták összlétszáma ez idő tájt 20-21.000 lehetett (amely a két szárny között kb. fele-fele arányban oszlott meg). A magyar kiadásból 1926-ban változatlan utánn nyomás készült. Trianon után, 1928-ban Nagyváradon is kiadták az Evangéliumi Karénekeket, főként az elszakított Erdély baptista énekkarai számára. A nagyváradi kiadáshoz azonban egy másik ottani gyűjteményt is csatoltak, a *Gedeoniták énekeit*. Az Evangéliumi Karénekek magyarországi 2. kiadása kisebb formátumban, de változatlan tartalommal, 1947-ben került ki a sajtó alól 5.000 példányban.

Zenei anyagában az Evangéliumi Karénekek és a Gedeoniták énekei is főként a bécsi klasszikus stílushoz tartozik, kisebb arányban pedig a romantika-utóromantika, a Liedertafel-stílus jegyeit mutatja. Található továbbá ezekben is az angolszász-amerikai könnyebb fajsúlyú anyagból, ugyanakkor előremutatónan több nagy mester (Händel, Beethoven, Mendelssohn, Gounod) kórusművei is helyet kaptak bennük, ami bizonyítja, hogy az igényesebb művek felé is kívánták fordítani a figyelmet. Magyar szerzők nevei közül olvashatjuk Kapi Gyula (1850-1923), Kádár Géza (1880-1944), Kováts Lajos (1870-1921), Major J. Gyula (1858-1925), Morascher Hugó (-?) és a könyv szerkesztője nevét. Műveik stílus tekintetében ugyan nem tartoznak a mai értelemben vett magyar kórusmuzsikához, hiszen a könyv megjelenésekor még alig született ilyen, de mindenképpen dicséretes a magyar szerzők művei iránti igény.

Szöveg, prozódia

Utalnunk kell az eddig tárgyalt kiadványok szövegi kérdéseire is. A fordítók nevét, ahol ismertek, az egyes kiadványoknál már említettük. A szövegek között szép számban találhatók igen ihletett, költői versek, a kor sajátosságos egyházi-költői képeivel, hasonlataival. Tartalmukat tekintve zsoltári szövegek, dicsőítő énekek, evangélizáló, bűnbánati, ünnepköri énekek, bibliai textusokhoz kapcsolódó szövegek és — a hitélettel kapcsolatos — más tartalmú énekversek. Kisebb számban vannak azonban — mai füllel hallgatva — nehézkes nyelvezetű, kevésbé sikerült fordítások is, de ez az akkori németes nyelvi környezet alapján érthető.

A zenei prozódia szempontjából is akad kívánnivaló, ami magyarázható a sokszor gyors munkával: igen rövid idő alatt kellett elkészíteni a fordításokat. A „Karénekes” szövegeiben azonban általában jó a prozódia. S nem is lehet számonkérni a fordítóktól az esetenként tapasztalható ilyen hiányosságokat, hiszen ebben az időben még nem dolgozták ki a magyar prozódia szabályait a hazai zenei oktatásban — még csak akkor kezdtek vele foglalkozni a zenetudósok (Kodály, Bárdos). Más egyházi énekeskönyveknél is fennállt ugyanez a probléma.

Majdnem száz év távlatából visszatekintve elmondhatjuk, hogy ezek az énekeskönyvek elérték mindazt a célt, amit nekik szántak a baptista misszió eme dinamikus hőskorában.

(Folytatjuk)

„Királlyá lett az Úr, fölségbe öltözött;
erősségbe öltözött az Úr, és felövezte magát erővel.”

*A második karácsonyi mise allelujája a Bakócz-Gradualéból
(XV-XVI. század, Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár)*